

TEORIJSKA SOCIOLOGIJA I POSTSOCIJALIZAM

INGA TOMIĆ-KOLUDROVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 316.42
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
: 1995-12-05
Received

Postsocijalistička sociološka znanost u Hrvatskoj teško može adekvatno odgovoriti na sve najaktualnije teme koje postavlja razvoj postsocijalističkih društava općenito, kao što teško može objasniti sve pojave kojima smo kao specifično društvo u današnjem vremenu izloženi. Društva koja nastaju nakon socijalizma ne mogu se analizirati već učvršćenim pravilima niti do kraja spoznatim kategorijama. Parafrazirajući Lyotardove teze o postmodernizmu, tekst zastupa stajalište da bi i postsocijalizam valjalo misliti kao paradoks prebudućnosti, jer je njegovo stanje također situacija u kojoj se istodobno žive i proizvode pravila "onoga što će tek biti stvoreno". U svjetlu takvog definiranja društvene zbilje, za koju se sa sigurnošću može reći jedino da dolazi poslije socijalizma, jasno je da jedino teorijska sociologija može pružiti adekvatne odgovore pri tumačenju pravila igre koja nastaju i njihove uzroke u zbilji koja im je prethodila. Umjesto empirijskih istraživanja, koja su uvijek podložna ideološkoj instrumentalizaciji i koja s vremenske distance više govore o polaznim pretpostavkama istraživača nego o istraživanom materijalu, hrvatska bi se sociologija morala ponajviše baviti teorijskom analizom vlastitih pretpostavki.

Postavke i tematika tekstova objavljenih u sociološkim publikacijama u Hrvatskoj u razdoblju prvih triju godina nakon što je na političkom planu socijalistički jednostranački sustav zamijenjen višestranačkim, pokazuju da je

tip sociološke znanosti kakav je dotada postojao teško mogao odgovoriti na pojave koje općenito nameće nastanak postsocijalističkih društava, te da je, također, teško mogao adekvatno objasniti pojave kojima smo bili kao društvo izloženi.

Tekst ove dužine ne može ulaziti u analizu pojedinačnih radova, njihovu terminologiju i zaključke, ali može ukratko, na općenitijoj razini, obrazložiti koji su uzroci nezadovoljavajućeg stanja i predložiti strategiju za izlazak iz njega. Tekst zagovara posvećivanje veće pozornosti teorijskoj sociologiji, a zašto je tome tako može naznačiti već i pokušaj definiranja termina koji je ključan za raspravu.

Pojam "postsocijalizam" u hrvatskoj politološkoj i sociološkoj teorijskoj literaturi nije, zasad, dovoljno precizno definiran, osim što se općenito podrazumijeva da se on odnosi na društva koja nastaju nakon socijalizma. Parafrazirajući Lyotardove teze o postmodernizmu, mislim da bi postsocijalizam - barem sa stajališta onih koji u njemu sudjeluju - valjalo misliti kao "paradoks prebudućnosti", stanje u kojem se istodobno žive i proizvode pravila "onoga što će tek biti stvoreno". Slično početnoj percepciji postmodernizma, postsocijalizam se danas može također shvatiti više kao "stanje duha" u kojem se istodobno dovode u pitanje i definiraju pravila igre, nego kao poredak koji bi se mogao analizirati standardno korištenim kategorijama.

S jedne strane točno je da postsocijalistička društva, u pogledu distribucije društvene moći i funkcioniranja političkog poretka, pokazuju značajke tipične za industrijska društva razdoblja moderne i, u jednom dijelu, predmoderna društva, te bi se stoga ti aspekti njihova post-totalitarnog sindroma mogli definirati kategorijama u prošlosti korištenima za analizu sličnih tipova društva. Međutim, postsocijalistička društva, kao društva koja tek teže dosegnuti oblike političke participacije karakteristične za modernistička građanska društva, u današnjem povijesnom kontekstu također sudjeluju u raspodjeli globalnih rizika, u kojoj se na raznim razinama susreću s pojavama i djelovanjima tipičnima za postindustrijska društva, unoseći u te susrete elemente svoje moderne i predmoderne strukture.

Društvene pojave koje u takvoj interakciji nastaju nije lako objasniti ni iz perspektive nekoga tko im pristupa iz konteksta pluralističkih postindustrijskih društava, niti iz perspektive onih koji u njih ulaze iz paradigme koja je postsocijalističkim društvima prethodila. Dok je "postmodernom sociologu" (Baumann) osnovni problem u tome što se instrumenti analize koji su u njegovu kontekstu uobičajeni ne mogu "unatrag" primijeniti na - iz njegove perspektive - nepertinentno "modernističke" pojave, sa stajališta sociologa koji se strukom bavio u socijalističkom razdoblju najveći

je metodološki problem u tome što novi društveni kontekst ne može analizirati već učvršćenim pravilima i prethodno korištenim kategorijama.

Marksizam, kao temeljna teorijska paradigma socijalističkog ideološkog univerzuma, na kojem je počivala glavina hrvatske sociološke teorije, već se u socijalističkom razdoblju pokazao nemoćnim da objasni društvene i političke pojave koje su dovele do transformacije socijalističkih društava. U trenutku kad je kriza socijalističkih poredaka postala evidentna i u njima samima, pokazalo se - pogotovo pri pokušaju ideološke rehabilitacije socijalističkog projekta uvođenjem pojma civilnog društva - da je besmisleno marksističkim jezikom izricati tvrdnje koje su njemu nerazumljive. Još je dakle u socijalističkom razdoblju, i to iz pozicije pristupa koji su prema marksizmu bili benevolentni, "nemogućnost tvrdnji u danoj paradigmi (...) (počela) ukazivati na nemogućnost paradigme same" (Mastnak, 1987, 125).

Mogućnosti marksističke teorije, a jednako tako i drugih teorijskih koncepcija koje se oslanjaju na projekt "industrijske moderne" (Beck) i ideološke koncepcije koje su mu primjerene, još su skromnije u slučaju postsocijalističkih društava, u kojima se istodobno javljaju predmoderni, moderni i posmoderni elementi.

Konkretnije govoreći, sociološke aspekte suvremenog hrvatskog društva teško da može adekvatno objasniti sociološka struka koja u teorijskom smislu počiva na marksističkom pristupu, a ostale - u ovom trenutku već povijesne sociološke teorije, poput funkcionalizma - poznaje iz perspektive ideologizirane marksističke reinterpretacije. Uz gotovo potpuni izostanak cjelokupnih socioloških područja - poput primjerice sociologije medija, sociologije novih društvenih pokreta, sociologije životnog stila i svakidašnjeg života, sociologije obrazovanja i znanosti - bez metodološke primjene interakcionističkih pristupa i usredotočivanja na teme istraživanja karakteristične za postindustrijsko društvo, nemoguće je pristupiti analizi čitavih segmenata i problemskih područja današnjeg hrvatskog društva, koja su evidentirana već i na žurnalističkoj razini, ali im nedostaje sustavna znanstvena sociološka interpretacija.

Promjena takvog stanja je utoliko teža što su uzroci današnjih metodoloških preferencija hrvatske sociološke znanosti posve neteorijske naravi, odnosno što su uglavnom posljedica načina na koji je znanost općenito - a pogotovo ona koja producira teorijske spoznaje - bila tretirana u poretku socijalističkog samoupravljanja. U socijalizmu shvaćena manje "kao spoznajni proces nego kao poseban sektor socijalne i kulturne simbolike (kao socijalni snobizam)" (Rotar, 1988, 148), uz institucionalno favoriziranje metodoloških pristupa koji nisu producirali teorijske spoznaje i koje je ideologija stoga mogla uspješnije podređivati "pomoću niza međuinstanci (aplikativne varijante,

tehnike itd.)“ (Rotar, 1988, 148), postupno nadomještanje znanstvenog diskursa publicističkim i sudjelovanje u profesiji velikog broja osoba kojima sociologija nije bila osnovna struka, hrvatska je sociološka znanost u postsocijalizmu dovedena u stanje u kojem teško može problematizirati i teme kojima bi se trebala baviti i pretpostavke vlastitog znanstvenog pristupa.

Izraziti deficit teorijske diversificiranosti suvremene hrvatske sociologije, a jednako tako izostanak neke osobite teorijske “specijalizacije” po kojoj bi bila poznata u međunarodnim okvirima, posljedica je ideološko-političke koncepcije u kojoj znanosti nije bila namijenjena prvenstveno zadaća produciranja teorijskih spoznaja, nego uloga instrumenta legitimacije političkog poretka. U takvoj su strategiji sustavno onemogućavane upravo teorijske discipline, budući da one kao svoje spoznaje mogu ponuditi i “heterogenost, razlike, pluralnost“ (Rotar, 1988, 147), te su kao takve aprirano predstavljale opasnost monolitnoj ideološkoj slici socijalizma, čak i onoga koji se deklarirao kao “interesno-pluralistički“.

Isto tako, valja napomenuti da u koncepciji koja polazi od toga da je cilj znanosti afirmacija vrijednosti dominantne ideologije, a koju su ideolozi samoupravnog socijalizma dijelili s drugim ideolozima socijalizma, nije bilo predviđeno da znanost kritički promatra cjelokupni sustav, nego joj je u najboljem slučaju bilo dopušteno da pronalazi ono što je “nepravilno u izgradnji tog sustava“. U tom smislu, kritičnost sociološke znanosti za koju se na prvi pogled može činiti da je u “samoupravnom“ poretku bila veća nego u drugim socijalističkim poredcima, ne bi trebala zavaravati, jer je ona bila dozvoljena samo do granice neizlaska iz dominantne teorijske i ideološke paradigme.

Štoviše, posljedice takve “dozvoljene kritičnosti“ za postsocijalističke su društvene znanosti možda i veće nego u slučajevima njene potpune i evidentne suspenzije. Moglo bi se, naime, reći da je samoupravni socijalizam, upravo dopuštanjem “kritike iznutra“, u znatno većoj mjeri od “realsocijalističkih“ poredaka uglavnom uspio izbjeći proces u kojem bi i “oni koji su tražili kritičku marksističku teoriju postali (...) kritičari marksizma“ (Mastnak, 1987, 112).

Ako je pozicija “dozvoljene kritičnosti“ u socijalističkom razdoblju za sociologe bila nesumnjivo ugodnija od realsocijalističke izravne suspenzije bil kakve kritičnosti, dugoročno gledano ostavila je glavninu hrvatske sociološke znanosti u teorijskom zaostatku zbog kojeg ona i današnje društvo najčešće promatra iz perspektive koja je teorijski bila aktualna u najboljem slučaju u doba prominentnosti kritičke teorije društva.

Sa stajališta sociološke struke, posljedice takvoga stanja dvostruko su nepovoljne. U prvom redu, u rijetkim teorijskim tekstovima koji se bave *ne*

postsocijalizmom, nego analizom socijalističkog društva iz perspektive postsocijalizma, pokazuje se da institucionalna hrvatska sociologija - za razliku od primjerice slovenske, koja je još u socijalizmu prešla u postmarksizam - ne može distancirano i politički neideologizirano objasniti niti fenomene koji su prethodili današnjem vremenu. Nadalje, to također znači da zasad ne postoji niti osnova na kojoj bi se mogla provoditi i adekvatno interpretirati empirijska istraživanja, koja su uvijek zavisna o svojim teorijskim pretpostavkama i koja - u slučaju da je teorija u bilo kojem pogledu neprimjerena istraživanom predlošku - ne govore dovoljno o istraživanoj pojavi, nego uglavnom svjedoče o ideološkim pretpostavkama istraživača.

Na općenitijoj razini, ovi strukovni problemi ukazuju na to da hrvatska sociologija trenutno ne može adekvatno funkcionirati u oba aspekta koji su za nju, kao za "znanost o društvu", temeljni: s jedne strane, da dođe do spoznaja o svom predmetu koje bi bile znanstveno argumentirane i predmetu primjerene, a s druge strane, da postigne razinu na kojoj te spoznaje svojom relevantnošću na neki način participiraju u društvenoj konstrukciji zbilje.

Oba nedostatka, smatram, mogu se otkloniti jedino inzistiranjem na teorijskoj sociologiji, pri čemu nije važno samo svladavanje onih suvremenih teorijskih koncepcija (ne samo socioloških) koje su dosad u institucionalnoj hrvatskoj sociologiji u najboljem slučaju bile prisutne na razini repoznavanja ili ideološkog reinterpretiranja s marksističke pozicije, nego i njihova primjena u analizi fenomena iz neposredne socijalističke prošlosti.

Budući da se znanost o društvu bavi "povijesnim i socijalnim mehanizmima kojima se društva kao kompleksne pojavnosti uspostavljaju i samoreproduciraju" (Rotar, 1988, 148), a da pritom - kako kaže Močnik - "teorije nije moguće stvarati ako teoretičar nema pristupa svojim prethodnicima i suvremenicima" (Močnik, 1984, 8), jedna bi od nezaobilaznih zadaća hrvatske sociologije u sljedećem razdoblju, po mom mišljenju, trebala biti teorijska analiza mehanizama koji u znanosti proizvode ideološke učinke i koji su povezani s razlozima zbog kojih je u socijalizmu ona uglavnom imala ulogu instrumentalizacije političkog poretka.

Znanost bi se, drugim riječima, trebala baviti prvenstveno sobom samom, što bi joj omogućilo da dođe do ne samo znanstveno, nego i društveno relevantnih spoznaja o svom predmetu.

Posve ozbiljno valja uzeti mogućnost da se nakon izvjesnog vremenskog razdoblja - koje se nažalost mjeri desetljećima a ne godinama - pojavi skupina sociologa koja bi, ne osvrćući se uopće na prošlost, mogla precizno i potrebama svog vremena adekvatno analizirati buduće hrvatsko društvo. Bez analize stanja društva i znanosti u vremenu koje je postsocijalizmu prethodilo

ne možemo, međutim, doći do spoznaja koje bi bile relevantne u današnjem trenutku, za koji je izvjesno da će trajati još neko vrijeme.

U smislu "društvene korisnosti" teorije, čak i u posve pragmatičnom političkom smislu, kao pozitivan presedan može poslužiti primjer Slovenije, u kojoj su u doba socijalizma neki teoretičari počeli objašnjavati marksizmom stvorenu zbilju iz drugačije teorijske pozicije, te time ne samo uspjeti praktički inaugurirati pluralističku građansku paradigmu, nego i stvorili osnovu da se kasnije institucionalni proces integracije u pluralističku paradigmu u tom društvu odvija znatno lakše nego drugdje u postsocijalističkom svijetu.

Nemogućnost postsocijalističkih društava da brzo reformiraju "predgrađanske" i "totalitarne" elemente, i u svom sociološkom aspektu traži - bez simplificirajućeg postsocijalističkog političkog diskursa - upravo analizu razloga koji su u neposrednoj prošlosti onemogućavali uspostavu civilnodruštvenih institucija s minimalnim standardima demokratičnosti.

Rasprava o djelovanju teorije u društvenom prostoru koji nije ograničen na sveučilišta i akademije otvara, naravno, uz pitanje odnosa teorije i zbilje i pitanje o njenu odnosu s političkom ideologijom, te još niz s njima povezanih pitanja, o kojima se u ovom tekstu ne može opširnije raspravljati. Smatram, međutim, da se na najopćenitijoj razini, bez ulaženja u sociološke specifičnosti problema, može prihvatiti tvrdnja, da je teško ostvariti mogućnost istovremenog postojanja više različitih ideologija u društvu bez razvijenih teorijskih spoznaja, jer su one "nužan preduvjet i opći okvir za konkurenciju argumenata, tj. na koncu konca za demokraciju" (Rotar, 1988, 147).

Apel za teorijsku sociologiju u tom je smislu ujedno i apel za relativizaciju pristupa (a ne za njihovu "apstraktnu deideologizaciju" koja je ionako nemoguća), jer takva relativizacija jedino jamči sociološkoj znanosti mogućnost da u svim svojim aspektima (dakle i teorijskim i empirijskim), ispuni zadaće kojih kao znanost i postoji. I iz razloga struke, i iz razloga njene korisnosti u širem društvenom prostoru u kojem postoji, stoga smatram da bi u postsocijalizmu svojedobni Touraineov poziv "za sociologiju" valjalo preinačiti u poziv prvenstveno "za teorijsku sociologiju"!

Literatura

- MASTNAK, Tomaž (1987): Dalje od istočnoevropskog marksizma, u: *Mađarske alternative*, Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Institut za međunarodni radnički pokret.
- MOČNIK, Rastko (1984): U boju za svobodu javne besede danes, u: Karl Marx, *Cenzura in svoboda tiska*, Ljubljana, KRT, 7-22, 108-126.
- ROTAR, Braco (1988): Studia humanitatis in moderni časi, u: Bojan Baskar, *Latinščine prosim : latinščina i njeno izganjane na Slovenskem : 1849-1987*, Ljubljana, KRT, 146-150.

*Inga Tomić-Koludrović: THEORETIC SOCIOLOGY AND
POST-SOCIALISM*

S u m m a r y

The post-socialist sociology in Croatia is scarcely able to give adequate answers to the pressing questions raised by the latest developments in post-socialist societies. It turns out equally inadequate when explaining the phenomena the Croatian society is being exposed to at this particular time. The reason lies widely in the fact that societies emerging after socialism cannot be analyzed in terms of established rules and fully grasped categories. Paraphrasing Lyotard's thesis on post-modernism, the article adopts the view that the post-socialist period should be thought of as the paradox of pre-future, since its situation is the one in which the rules of "what is going to be created" are, at the same time, operating and being made. In the light of such a definition of the social reality of which we only know with certainty that it comes after socialism, it is clear that only theoretical sociology can offer competent explanation of the new "rules in forming" and of their causes, rooted in the previous reality. Therefore Croatian sociology should turn to theoretical analysis of its own premisses, instead of engaging in new and new empiric researches that are always liable to ideological instrumentalizing, and that - in time perspective - speak more eloquently about the initial hypothesis of researcher than of the subject researched.